

FAZEKAS SÁNDOR

„Az ostromlott Sziget.”
Zrínyi eposzának címadása.¹

A kultúraközvetítés meglehetősen tág fogalmát a nemzeti múlt értékeinek közvetítéseként is lehet és kell értelmezni. Nem csupán arról a problémáról van szó, amelyet Arany János már a 19. század közepén megfogalmazott: nehéz 16-17. századi szövegeket érthetővé és szerethetővé tenni a modernkori fiatalok számára (Arany 1968, 218). Arról szeretnék egy filológiai mélyfúrás segítségével beszámolni, hogy a régi irodalom oktatása a recepció szűrőjén át történik, s elődeink néha téves, pontatlan interpretációi mozgatnak bennünket, mai embereket is, pedig ha ezen torzítások iránt kellő reflexióval élünk, nemzeti énképünk, s végső soron saját énképünk történetévé is válik. A még mindig meglehetősen elterjedt közhiedelemmel ellentétben az irodalomtörténet nem statikus, hanem dinamikus tudomány kellene, hogy legyen; ezt szemlélteti az alábbi példa is, amely Zrínyi Miklós *Obsidio Szigetiana* című művének magyar címváltozatait vizsgálja.

A probléma. Műcímek az Adriai Tengernek Syrenájában

E tanulmány tárgya, Zrínyi Miklós eposzának magyar címadása, a felvilágosodáskori és reformkori recepció, sőt, a mai újraértelmezés problematikájának sűrűjébe vezet bennünket. Zrínyi latin címmel látta el művét, amelyet a részek sorszámozásával olvasztott egybe:

„*Obsidionis Szigetianae Pars prima*” (Zrínyi 1980. C2r.), azaz „az Obsidio Szigetianának első része”. Node mi lehet az az *Obsidio Szigetiana*? A kérdés régen megválaszoltnak tűnik, hiszen közismert, hogy Zrínyi művének ’címe’ *Szigeti veszedelem*. A nemrégiben megjelent Zrínyi–szótár⁴ nem segít a kérdés megválaszolásában, hogy vajon mit értett a szigetvári hős dédunokája *obsidio* alatt. A szótár függelékében szerepel ugyan az eposz latin címét adó szóösszetétel, azonban azt a szótár „Szigeti veszedelem”-ként magyarázza (Beke 2004).

Indokolt némi gyanakvás, hiszen már a kötet címe is rendhagyó. Zrínyi kötetének címében magát nevezi meg és írja le, egyfajta *epitheton ornans* illetve saját nevéhez: „Adriai tengernek Syrenája [szirénje], Gróf Zrínyi Miklós”. Gondosan elkerüli tehát a költő, hogy kötetének szerkezetéről, vagy az abban található versek műfajáról nyilatkozzon a kötet címében. Az egyes verseknél azután annál szívesebben teszi ezt, az antik illetve neolatin poétikai, illetve retorikai rendszer sarokpontjaira hivatkozva: *dedicatio* (a nagy betűvel szedett

„Dedicalom” szóval nevezve meg), *idillium, epigrammata, peroratio*. Az *Obsidio Szigetiana* címe e szempontból is rendhagyó: habár latin nyelvű, mégsem a műfajra utal. A költő áttekintést ad verses életművéből, s mintegy lírai önarcképként írja fölé költői jelzővel ellátott nevét (Szörényi 2007). Habár az Olvasóhoz címzett előbeszédben az ellenkezőjét állítja, a kötet cím világosan Zrínyi költői mivoltának fontosságára utal katona mivoltával szemben. Az előbeszédet tehát, amely humanista toposzok gyűjteménye, e ponton sem kell betű szerint olvasni.

Kazinczy Ferenc első kritikai igényű kiadása

A kötet címadása

Úgy találtam, hogy minden egyes újabb kiadás Klaniczayétól Orlovszkiéig mindenféle magyarázat nélkül a *Szigeti veszedelem* címet használja. Mint ahogyan azonban az a Király Erzsébet által gondozott változathoz (Zrínyi 1993.) kiderült, nem akárki adta ezt a címet, hanem maga „Kazinczy”. Kézenfekvő lenne Kazinczy Ferencre gondolni, hiszen ő valóban kiadta Zrínyi művét, sőt, ő volt az, aki 1817-ben sajtó alá rendezte a literátor-politikus összes műveinek első kiadását, elindítva ezzel az újkori Zrínyi-kultuszt, s levelezésében is többször utal a nevezetes eposzra. Sajnos a probléma e válasszal nem oldódott meg, mivel ez a Kazinczy *Zrínyiásként* nevezi meg a művet levelezésében, s ami még lényegesebb, szövegkiadásának főcímében is: „*A Zríniász, vagy az ostromlott Sziget. Hős költemény 15 énekben*” (Zrínyi 1817). Nézetem szerint ez a cím – főként pedig az alcím--zseniális: az eposz mélyebb megértéséről tanúskodik, mint a ma forgalomban lévő változat. Nézetem szerint Szigetet igen helyesen szimbólumként használja, egy természeti kép asszociációját keltve az olvasóban: a haragos tengertől ostromlott sziklaszirtét... nem pedig a vár vesztét emeli a mű központi motívumává... de térjünk vissza a kezdetekhez.

A kiadás története; fontos kortársak

Az első modernkori Syrena-kiadás története részeiben ismert és vizsgált, de egészében le nem írt folyamat. Az elemzők (Kovács Sándor Iván, Békési Gábor, vagy Orlovszki Géza) egyike sem készített egy olyan tanulmányt, amelybe be lennének illesztve mindazok, akiknek közül van ehhez a bizonyos edícióhoz: Ráday Gedeon, Csokonai Vitéz Mihály, Döbrentei Gábor, Kazinczy Ferenc, s az ő összes fontos megszólalásuk. Mai formájában ez a tanulmány sem ilyen; próbál azokra az elemekre koncentrálni, amelyek a többiből hiányoznak, ráadásul szándékosan leszűkített figyelemmel csak a címadásra koncentrálna. Békési Gábor például Csokonai tervezetét látja megvalósulni Kazinczy kiadásában, amivel nem feltétlenül érthetünk egyet. Ismeretes, hogy Ráday hívta fel Kazinczy figyelmét a Zrínyi-eposzra, még 1787-es török ifjú éneke-átiratán kívül tudomásunk van róla, hogy magát a kötetet is elküldte neki, és

megosztotta vele az eposzal és szerzőjével kapcsolatos nézeteit. Csokonai ugyan megírta, milyen kiadást tervez, de arra talán csak kétkötetes mivoltában, és címlapmetszeteiben emlékeztet az a kiadás, amely végül is megvalósult; talán nem ezek képezik a legfontosabb motívumokat. Sokkal lényegesebb, hogy Kazinczy felbontotta a Syrena eredeti kötetrendjét: kiemelte az első helyre az eposzt, utána következtek az idilliumok, majd pedig Zrínyi nevezetes, a 18. századi Erdélyben közkézen forgó műve, a *Török áfium ellen való orvosság*, amelyet a kötet végéhez illesztett. Nyomdásza, Trattner ugyanakkor nem várta be, amíg elkészülnek kísérőszövegei a kiadáshoz, így azok megjelentetésére egy másik nyomdásznál, csak 1819-ben került sor. Annak ellenére, hogy jelentős jegyzetapparátust állított össze a szöveghez, Kazinczy ezeket mégsem jelentette meg a művel együtt, sőt, a mű után kiadott, rövidke kísérőszövegében sem. A kiadványt egy Syrena-kötethez, és egy Kazinczy-féle Áfiumhoz kötve találta meg Kosjár (Kaposi) Márton. Kazinczy Zrínyi-jegyzetei vizsgálat alatt állnak, Kiss Farkas Gábor jóvoltából. Érdekes lehet ehhez Békési Gábor megjegyzése, hogy Kazinczy gondozta Csokonai hagyatékát, s tőle is hozzá kerülhettek anyagok, amelyeket ő ebbe a csomóba másolt.

Kazinczy Zrínyi-kiadásának „kísérőverse”

A vers azonban, amelyet egyfajta Zrínyi festékével festett képként ír le, érdemes a figyelmünkre.(Kosjár 1959.) Ezúttal nem a festészettel kapcsolatos metaforika finomságaiba szeretnék belemenni, mivel van valami, ami régi magyaros szempontból jóval fontosabbnak látszik számomra. Egy kissé idejét múlt költészetszemlélet hatása mutatható ki e versben, s erről a szemléletről, mint látni fogjuk, maga Kazinczy is ír egy levelében.

Fontos tanulság, hogy a vergiliusi költő-életmű eszményét Kazinczy nyilvánvalóan követte saját másolatában, tehát a Syrena-kötet sorrendjét nem azért változtatta meg, mert szerinte annak nem volt jelentősége.

A vers első strófája – mintegy mottóként – Zrínyi két verses peritextusát olvasztja össze: Az Olvasóhoz címzett előbeszéd eredetileg latinul szereplő idézetét, illetve a dedikációt, amelyhez hozzákapcsolja azt a kettős felosztást, amely mentén a vers fog haladni: Mars és Vénusz szolgájaként tünteti fel Zrínyit; vallásos művei, mint a *Feszületre* című darab, vagy az eposz részét képező LI. zsoltár, nem kerülnek említésre. Bár első pillantásra radikálisnak tűnik, e furcsaság jól indokolható, hiszen maga Zrínyi sem beszél vallásos verseiről előszavában, s mint látni fogjuk a vers e szöveg gondolatmenetét követi. A következő strófa is érdekes: megváltoztatja a strófafajtát, ezzel is követve Zrínyi madrigálhoz hasonló strófáit, amelyeket például A vadász és az Echo, vagy a Fantasia poetica című versében alkalmaz. Júlia első pillantásra talán Balassi képét idézheti fel bennünk, de bizony ebből a névbeli

furcsaságból is az derül ki, hogy Kazinczy tisztában van vele, hogy Viola (Draskovich Mária Eusebia) előtt bizony Esterházy Júliának is udvarolt, s ezt kötetében is megemlíti. A vers következő strófától már Viola néven szólítja meg a beszélő, Zrínyi kedvesét, s öt strófán keresztül egy sűrített változatát adja Zrínyi szerelmi költészetének. Minden sor eredetét ki lehetne mutatni, azt a gondolatot azonban nem, amely a vers hetedik és nyolcadik strófájában szerepel: Zrínyi azért állt át Marshoz Venus szolgálatából, mert bizony ez a kegyetlen istennő szolgálatát nem jutalmazta. Ez a szolgálat petrarkista értelemben vett szolgálat; ez a váltás pedig immár eltéveszthetetlenül utal Rimay János Epicédiumára, amely ezt az átállást Balassi Bálintnál mutatja be, igen szép mitológiai köntösbe öltöztetve. Kazinczy ismét nem tesz semmi olyat, amiért a késő korok régi magyarosai megróhatnák, sőt, a festmény bizony valóban Zrínyi saját festékével dolgozik, hiszen Rimay Epicédiuma Zrínyi eposzának egyik kimutatható hazai mintája! Talán mégsem jogosulatlan ezt a verset komoly irodalomtörténeti tartalommal bíró munkaként értékelni!

A folytatás a vergiliusi költőmodell jegyében az érett, hadakozó Zrínyit ábrázoljameghozzá nem a dédapát, hanem az ő művét folytató dédunokát (Kazinczy még unokának tartja). Az eszéki híd felégetése, és Pécs ostroma egyaránt az 1664-es hadjáratához kapcsolódó, fontos haditette volt Zrínyinek, s teljesen helyénvaló a Montecuccolira tett célzás is, mint ahogy az Aranygyapjas-rend tagja is volt. A vers Zrínyi költői érdemeinek bemutatásával zárul: ebben a részben az Olvasóhoz írt előszó legfontosabb elemei következnek, verses formában, az előszó rendjét követve. Az utolsó strófa pedig buzdítás a késő utódokhoz; kellően óvatos, de határozott állásfoglalás formájában.

Az alábbi strófa azonban kilógni látszik a versből:

„A’ Lengyel koronát ámbár felvölhettem,
Mivel hazámat ’s nemzetemet szerettem,
Félelem s kevélység nélkül megh vetettem,
Elég vala nekem hogy megérdemeltem.” (Kosjár 1959. 516.)

Egyfelől az a „baj” vele, hogy tudomásom szerint Zrínyit sosem választották meg lengyel királlyá. Másfelől pedig az, hogy ez a furcsa módon idekeveredett strófa gyanúsán emlékeztet egy másik vers egy darabjára.

„Eleg vala nékem,
Hogy vala érdemem,
Az Magyar Coronára,
Nem akartam venni,
Fejemben tétetni,

Másnak gyalázattyára,
Czak tarcza Határát,
Ám visellye gondgyát,
Ninczen boszszúságomra.” (Prágai 1976, 60—61.)

Ha a versforma eltérését, illetve a lengyel-magyar korona eltérését nem számítjuk, a két vers meglehetősen hasonlít egymásra. Az idézet a Sebes agynak késő sisak egyik strófája. Kazinczy találkozhatott ezzel a verssel, hiszen az egyetlen másolat azidőtájt Dobai Székely Sámuel könyvgyűjteményében volt, aki levelezést folytatott Kazinczyval. Lehetséges az a nyakatekert magyarázat, hogy a két kortárs nagyság, Bethlen Gábor fejedelem és a nála valamivel fiatalabb Zrínyi alakja valahogyan összemosódott Kazinczy jegyzeteiben, vagy emlékezetében? Mivel a *Sebes agynak késő sisak* szerzői név nélkül maradt ránk, és nagyjából Zrínyi idejéből származik, nem kizárt, hogy Kazinczy Zrínyinek tulajdonította.

Kazinczy költői eljárása

A költői eljárás, amelyet Kazinczy követ, az antik irodalomból táplálkozó reneszánsz által feltalált, de a felvilágosodáskorig jól működő *imitáció*. Ez a szó itt poétikai terminusként értendő: az elődök tiszteletteljes követése, amelyben mindig ott lappang valamilyen versengő szándék; ez a szándék az *aemulatio*, azaz a felülmúlás. Tudjuk, persze, hogy a barokk költészettanok hatása az oktatásban a felvilágosodáskorban is igen jelentős volt; elég talán Szauder József a *sententia* és *pictura*-műfajt vizsgáló tanulmányára utalni (Szauder 1967).

Kazinczy itt ugyanazzal a technikával kísérletezik, mint amellyel Zrínyi készítette műveit, azzal a különbséggel, hogy mind eszközeit, mind forrásait, mind céljait tekintve egy leegyszerűsített poétikai modellt használ. Eszköze pusztán egyetlen szerző két-három művének – illetve egy neki tulajdonítható versciklusnak – az imitációja. Ilyet barokk poéta általában nem csinál, kivéve, ha fordít, vagy újraír; az imitatio ez esetben *compilatio*val jár együtt, amely jónéhány műre kiterjed. Eszközül nem választotta a továbbírást, a költőelőd által létrehozott életmű továbbműködtetését, bár néhány invenciót, versszerző találmányt azért elrejtett művében (mint például az *Epicédium*-utalás). Ugyanakkor viszont az utolsó strófában mégis továbbírja Zrínyit a jelen irányába; ráadásul, mint láttuk, az eposz szerzettetési idejére történő utalás is jellemző vonása a műnek. Célja viszont kétségtelenül más, mint a korábbi korszakok követőié: nem továbbírni akar, hanem emlékezetet fenntartani, egy árnyalt Zrínyi-képet festeni – Zrínyi eredeti festékével.

Ő maga, Kazinczy Ferenc erről a bizonyos technikáról beszél Berzsényi Dánielhez írott levelében (1817. október 18-i kelettel, Széphalomról), vitatva Kölcsey radikális eredetiség-

kultuszának jogosságát. Ugyanitt mondja, hogy Zrínyi és Tasso hasonlóságát Kölcsey állította először: „Nem csak Virgil leve Homér által, hanem Zrínyi is (amint K. mondja) Tasso által, sőt magát Homért is az előtte levők csinálták, mint Göthét, és mindent, mindent a'ki nagy volt. Lásd Herdert a Helmeczy Értekezésében valahol. Valamik leszünk, mind az imitáció (sic) által leszünk.” (Kazinczy 1905, 343).

S valóban, Kölcsey 1817-es Berzsenyi-kritikájában bukkan fel Zrínyi és Tasso imitációs kapcsolatának első említése: „[N]incs egyetlen egy verselő is, ki aesthetikai tekintetben figyelmet érdemelne, csak Zrínyi Miklós; 's ime ez az egyetlen egy is az Itáliai poesis' tüzénél gyújtja meg lámpását, mert a' Sirénának minden fordulataiban, sőt, minden soraiban nem leljük-e a' Megszabadult Jerusálemnek nyomait?” (Kölcsey 2003. 53.)

Kazinczy joggal mondhatta az imitáció követését önmagára vonatkoztatva is, hiszen Zrínyi követése nem az ő találmánya: Ráday Gedeon 1787-es Zrínyi átírata (A török ifjú éneke-betété az eposzból) hívta fel a figyelmét erre a műre, ami maga is imitáció. Nem ő az egyetlen példa: a hagyományozódás jelentős részét az újraírások, átíratok alkotják, amelyek maguk is méltóak lennének a kutatás figyelmére, Rádaytól Mikszáthig, sőt, tovább. Ráday azonban Kazinczynál többrétűbben látszik alkalmazni ezt a technikát. Egyfelől versből prózába dolgozza át az eposz szövegét, ugyanakkor hexameteres bevezetőt is ír hozzá, amely Zrínyi eposzának átíratával kezdődik, mintegy eljátszva egy teljes hexameteres átdolgozás lehetőségével, nem marad meg azonban Kazinczy – egyébként nem alacsony -- imitációs szintjén, hiszen visszanyúl annak egyik legfontosabb forrásához. Vergilius második eclogáját is *átdolgozza*, amelyet Zrínyi mintául használt idilliumaihoz. Nem lefordítja: magyarosítja, s így nem csupán Zrínyi, hanem Vergilius interiorizációjával is kísérletezik. E kísérlet is további elemzést érdemelne, az imitatio technikáinak figyelembevételével.

Úgy tűnik, Rádayban még éltek a barokk poétika eljárásai, s ezek tették lehetővé, hogy értőbben, árnyaltabban értékelte a régi magyar irodalmat, mint ifjabb utódai. Kölcsey és Szemere is az új magyar irodalom kezdeményezőjeként tekintettek rá, nem véletlenül. Kazinczy itt elemzett írásai azonban arra látszanak utalni, hogy Ráday nem csupán saját imitációs kísérletekig jutott: eredményesen törekedett ezen ismeretek továbbadására. Ez az információ természetesen önmagában nem meglepetés, hiszen Szauder József Csokonai-elemzései óta tudjuk, hogy milyen fontos szerepe van a korszak oktatásában a későbarokk poétikáknak (Szauder 1967). Ami azonban az oktatásban még működő rendszer volt, az a magyar költészet megújulása következtében a századforduló utáni első évtizedekben egyre inkább avuló gyakorlattá vált: a modern németes és franciás költészetfelfogások kiszorították, éppen a legfontosabb, Kazinczy és köre körül csoportosuló poéták esetében. Figyelemreméltó

ugyanakkor, hogy Ráday és Kazinczy az előd emlékének fenntartására annak poétikai eszközeit használja fel: ez egy olyan módja az emlékezésnek, amely gyorsan eltűnik, s helyét a történelmi múlt helyszínei feletti emlékezés, a magyarság sorsa feletti elmélkedés veszi át, s ezzel párhuzamosan az imitációra vonatkozó ismeretek fokozatosan eltűntek az irodalomértelmezésből, egészen Bán Imre koráig. Alighanem össze kell hogy függjön ez a költészettörténeti változás Zrínyi megítélésének fordulatóval, amely 1850 tájára következett be; erről a változásról lesz szó a következőkben.

E kitérő után tehát érjünk vissza a Zrínyiasz címadásának kérdéséhez!

Kazinczy Gábor eljárása

Ismeretes egy másik Kazinczy is, aki készített Zrínyi-kiadást: Kazinczy Gábor, akinek Toldy Ferencsel közös, 1853-ban megjelent változata viszont már csakugyan azzal a címmel tartalmazza a művet, amellyel generációk ismerik (Zrínyi 1853.) Az eljárást látszólag nagy filológiai gondosság jellemzi: a magyar mű latin címét magából az azt tartalmazó kötetből vett idézettel igyekeznek fordítani. A *Szigeti veszedelem* cím nem máshonnan származik tehát, mint az *Adriai Tengernek Syrenaiá, Groff Zrínyi Miklós* című, Bécsben, Cosmerovius műhelyében, 1651-ben megjelent munka „Az Olvasónak” címzett nevezetes előbeszédének első mondatából:

„Homerus 100. esztendővel az Trojai veszedelem után irta historiáját; énnékem 100. esztendővel az után történt írnom *Szigeti veszedelmet*.” (Zrínyi 1980, Az olvasóhoz, o. n.)

A kiemelés nem magától Zrínyitől, hanem a kiadóktól származik. Ehhez képest kicsit meglepő, hogy Tinódi Lantos Sebestyén az *obsidio* kifejezést nem „veszedelem”-ként, hanem „ostromként” használja. (A „veszedelem” szó Tinódinál egy vár veszését jelenti: ha tehát a mű címe „*Szegedi veszedelem*”, akkor az az alkotás címében a várostrom tragikus végkifejletére, a vár elvesztésére utal.) Bizonyos-e, hogy a horvát bán itt nem magáról a történeti eseménysorról, hanem saját művének címéről beszél? Hiszen nem csupán a Szigetvár körüli eseményeket, hanem az Iliászt is „Trójai veszedelemnek” nevezi, hasonló összefüggésben, tehát nem a mű címéről, hanem annak tartalmáról szólva. Ha pedig ez így van, a cím magyar fordítása talán nem kellően megalapozott, további megerősítésre vagy cáfolatra szorul.

***Obsidio* – a hadi tudósítások és versek példája: Zsámboky János**

Ezek után fontosnak tűnik, hogy szemügyre vegyük az *obsidio* cím előfordulását a kortárs hazai és nyugati irodalomban. Néhány nagy nyugati katalógusban (VD17, a wolffenbütteli Herzog August Bibliothek, illetve a British Library katalógusa)¹⁵ jó néhány példát találunk, érthető módon jelentős részben a harmincéves háború eseményeivel (mint Breda vagy Magdeburg ostroma) kapcsolatban. Ezeknél ugyanakkor jóval fontosabb előzmény Zsámboki János: „Obsidio Zigaretiensis” című munkája, amely Jakob Hoffhalter nyomdájában látott napvilágot Bécsben, 1558-ban. Ez a munka annak ellenére fontos, hogy, akárcsak Tőke Ferenc históriája, nem a nevezetes, Zrínyi és II. Szulejmán közti küzdelmet írja le; ez természetes, hiszen az eposz nyersanyagát adó eseménysor csak a megjelenés után nyolc évvel, 1566-ban következett be. Ez előtt a harc előtt éppen egy évtizeddel azonban történt egy olyan török ostrom, amely *sikertelen* volt: az 1556-os évben Horváth Stancsics Márk seregei sikerrel védték meg Szigetvárt Ali basa seregei ellen (Zsámboky 1977). Maga a későbbi szigetvári hős, Zrínyi Miklós is hozzájárult a sikeres várvédéshez, mivel Babócsa elfoglalásával megosztotta az ostromló török sereg figyelmét, olyannyira, hogy az Ali által kettéosztott sereg túlereje ellenére végül is mindkét ostromot sikertelenül vívta meg. Zsámboky műve, amelyet Horváth Stancsicsnak ajánlott, olyan haditudósítás, amely amellett, hogy tárgyyszerűen elmondja az eseményeket, jeles hősökként állítja be mind Horváth Stancsicsot, mind pedig magát Zrínyi Miklóst. A költő Zrínyi nyilván olvashatta ezt a beszámolót a korábbi ostromról, de művének történeti anyagához nem járult hozzá. Úgy látszik, a címadáshoz annál inkább. A Tinódi-féle értelemben vett „veszedelemről”, azaz veszérről ezen (talán éppen a Zrínyi művének címadása szempontjából perdöntő) *obsidio* esetében tehát bizonyosan nem beszélhetünk, hiszen ezúttal a várvédők győztek.

Ezek után bizonyítottan látszik, hogy a *Zrínyiász* esetében mégis a kifejezés konkrét jelentését lenne pontos figyelembe venni. Mint ahogyan azt a szótárak egyöntetűen vallják (Szenci Molnár Albertétől Finály Henrikén át Györkösy Alajoséig) az *obsidio* szónak kétféle jelentése van: egy elvont, amely valóban szorongatást, körülzárt állapotot jelent, és egy konkrét, amely viszont egy vár ostromát, körülzárását jelenti. Nem véletlen tehát, hogy Zsámboki műcímének vonatkozó részletét modern fordítói is „*Szigetvár ostroma*”-ként fordítják! Az eltérés oka az, hogy míg Zsámboky a főnevet III. declinációsra tartja, és így is ragozza (Szigetiensis, Szigetiense), Zrínyi azt I-II-osnak (3 alakú: Szigetianus, Szigetiana, Szigetianum). Mindketten az *obsidio* nőnemű változatát, s nem az *obsidiumot* használják.

Kazinczy Ferenc, amellet, hogy *Zrínyiásként* jelölte meg a munkát, e címmel a magyar nemzeti eposzként jelölve meg azt, maga is az „*ostromlott Sziget*” alcímet adta a műnek. Ezek után még izgalmasabb, hogyan látja a kérdést Arany János, akinek nevezetes tanulmánya különösen fontos alapszövege a Zrínyi-kutatásnak. Annak ellenére, hogy rendelkezésre áll a Toldy-Kazinczy Gábor-féle kiadásnak az a példánya, amelyet Arany maga széljegyzetelt, nem ennek a kiadásnak a címadását követte. Akadémiai székfoglalója, a kutatásnak új lendületet adó *Zrínyi és Tasso* kétféle jelöléssel él, mindkét változatában Kazinczy Ferenc javaslatát tartva követendőnek: *Zrínyiásként* és *Sziget ostromaként* nevezi meg a művet. Arany Zrínyivel és a nemzeti eposszal kapcsolatos nézeteinek taglalása már végképpen szétfeszítené ezen előadás kereteit; itt csupán annyit jegyzek meg, hogy a *Megszabadított Jeruzsálem* és a Zrínyiász kapcsolatát először bizony nem Arany János, hanem Kölcsey Ferenc említette, 1817-es Berzsenyi-kritikájában, s Kazinczy levelezésében ezen állítást szintén neki, Kölcseynek tulajdonítja. Noha tehát Csetri Lajossal összhangban továbbra is bizonyosnak látszik, hogy Kölcsey 1817-ben még nem rendelkezett olyan árnyalt régi magyar irodalom-képpel, mint az őt Tudósításában bíráló Szemere Pál, már ekkor tett egy olyan alapvető megfigyelést, amely jól mutatja Kölcsey súlyát az egész témakörben (Szemere 2003.). Az pedig, hogy a Nemzeti hagyományokra már egy árnyaltabb képpel állt elő, jelentős részben Szemerének köszönhető, s Kölcsey szemléletének egy átfogó, mélyreható változását jelzi, amelyet Csetrivel „nemzeti fordulatnak” nevezhetünk.

Ezen tekintélyek egybehangzó döntése ellenére mégis Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc megoldása vált követendő példává. Ez a furcsaság annak köszönhető, hogy Kazinczy Gábor Zrínyi-kiadásbeli szerzőtársa, Toldy Ferenc írta meg először a magyar irodalom történetét, és nevezetes, kánonformáló erejű művében a *Szigeti veszedelem* címalak mellett voksolt (Toldy 1872—3) A kérdés innen kezdve eldőlt, s máig is ez a cím maradt érvényben.

6. Interpretációs hozadékok: a. az eposz kortárs szereplői

Ez a címértelmezés pedig félrevezető: az eposz nem pusztán egy vár veszésének története. Az, hogy a törökök végül elfoglalják Szigetvárt, eltörpül a védők áldozatának történelmi és üdvtörténeti jelentősége mellett. Az eposz nem egy nemzethalál-vízió, még akkor sem, ha Kölcsey *Himnuszának* és a költő Zrínyi vadászbalesetének, illetve a Wesselényi-összeesküvés kudarcának tükrében talán hajlamosak vagyunk is akképpen olvasni: a korszakról alkotott történelmi ismereteink éppen ugyanabba az irányba mutatnak, mint az érvényben lévő címváltozat komorsága.

Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc címfordítása, amely nézetem szerint nem véletlenül a magyar történelem egyik sötét korszakában, az 1850-es években keletkezett, akarva-akaratlan ezt az interpretációt erősíti. Az eposz tizennegyedik éneke azonban egyértelműen e sötét olvasat ellen szól. Miután elsőként testvére, a kötetét horvátra fordító Zrínyi Péter négystrófás dicséretét halljuk, feltűnnek olyan alakok, akikkel – bár kevésbé illenek az eposzba, hiszen nem a szigetvári hős, hanem a dédunoka Zrínyi kortársai – egy csoportot alkotva, közösen igyekeznek megvalósítani a horvát bán – és testvére – céljait:

„Látom de más felől, országunk oszlopja,
Vitéz Veselényi jó lovát jártattja,
Nagy gond van fejében, mert gond is nagy rajta,
Mert csak nem esőben országunkat látja.

Látom Bottianitis vallával országot
Tamasztja, s romlásra nem engedi asztot,
Es noha ő nem vár senkitül jutalmot,
Maga virtusából vesz elegendő jót.

Száz másokat látok, örömet az kiket
Köszönténém, hajtok de most nekik fejet,
Mert messzi elmentem Históriaim mellett,
Ismég elől kell kezdenem szövésemet.” (Zrínyi (1980), Ii v.—Ii2r.)

Ezeknek a soroknak véleményem szerint nagy jelentőségük van. Zrínyi ugyan magát tünteti fel mint a dédapa tetteinek folytatóját s reménybeli kiteljesítőjét, ám e felsorolás segítségével megmutatja azt is, kik állnak nagyratörő terve mellett: a katolikus magyarországi főurak, akik erejükkel őt támogatják. Bár reálpolitikus volt, Zrínyi érezte ebben a generációban a nehéz helyzet megoldásához kellő erőt, és Magyarország megváltásának tettét pedig Krisztus megváltói áldozatához hasonlítva ábrázolta. Művében az ország ostromoltatott ugyan, de veszedelme, végső romlása nem következett be, sőt, megvolt az esély a helyzet jobbra fordulására. Sziget ostroma nem egy nemzet síremléke, hanem egy, a sok megpróbáltatás után poraiból újjáéledt ország vízióját vetíti elénk.

Toldy víziója

A Toldy Ferenc– monográfia (Dávidházi 2004) szerint is a magyar nemzeti irodalom megalkotásában talán az egyik legfontosabb kérdés a nemzeti eposz kérdése volt, ez pedig szorosán összefügg a *Zrínyiász* értékelésével. Dávidházi Péter monográfiájának tanúsága szerint a nemzeti eposz szerepét az irodalomtörténeti összefoglalás vette át. Nem vitatható, hogy az eposz a kor kánonformáló figuráinak a magyar irodalmi hagyományról alkotott elképzeléseire is döntő hatással volt. Zrínyi eposzának megítélése (elsősorban a kor számára nehezen értelmezhető verselési sajátosságai miatt) ellentmondásos volt ugyan, a mű elfoglalta helyét a magyar irodalom fontos szövegei között, értelmezése és értékelése ugyanakkor változásokon ment keresztül. Megfontolandó, hogy a szövegkiadásokban uralkodó „Szigeti veszedelem” cím is hozzájárulhatott a mű értelmezésének elkomorulásához, elsötétedéséhez, különösen azzal együtt, hogy az interpretációba bevonták a műtől máskülönben független külső körülményeket, Zrínyi tragikus halálát, illetve Erdély bukását is. Ezzel pedig az eredetileg talán más szellemben fogant, nemzeti énképünket meghatározó alkotás értelmezése tökéletesen illeszkedett a magyar irodalomtörténet és történelem tragikus olvasatába, a heroikus pesszimizmus számos példája közé (Takáts 1999).

Kitekintés: folytatási irányok

Már az első lépésnél kiderült, hogy a dolgozat kiinduló problémája igen messzire vezet, egészen a saját irodalmi hagyomány megalkotásáig, illetve a kulturális identitás és énkép problémáig. Korábban úgy látszott, hogy a fentebb vázolt Zrínyi-értelmezés 1850 körül kerekedett felül, amikor múlt és jelen tragikus heroizmussal csenghetett egybe az eposz mértékadó olvasói számára. Most azonban már világos, hogy ez a tragikus szemlélet nem vizsgálható függetlenül attól a kortárs szellemi környezettől és változásaitól, amelyben született: ez a téma monografikus formában is feldolgozható lenne, hiszen Zrínyinek a felsorolt szereplőkön, Kazinczyn, Rádayn és Toldyn kívül Kölcsey Ferenc, illetve a vele vitázó, s Körner Zrínyi-színművét fordító Szemere Pál életművében is indikátor-szerű szerepe van: a Zrínyi-kép változása jól jelzi Kölcsey különböző irodalomkritikusi korszakait is. Zrínyi jelentette azt a viszonyítási pontot, amelyhez képest meghatározták a magyar irodalom korábbi időszakait, és azt elhelyezték a világirodalomban, saját kritikai és politikai nézeteiket, illetve azok változását hűségesen tükrözte *Az ostromlott Sziget* írójához fűződő viszony.

Ez a szemlélet korábbi formájában ugyanis már igen jelentősen befolyásolta, és azóta sem kis mértékben befolyásolja a saját irodalmi hagyományainkról való gondolkodást. A töredékes régi magyar fejleményeket a nyugati népek irodalmi eredményeiből kiindulva leértékelő megközelítéssel Kölcsey 1817-es Berzsenyi-kritikája és a részletgazdagabb,

árnyaltabb képet nyújtó *Nemzeti hagyományok* írása, 1826 óta számtalanszor találkozhattunk. Többen osztani látszanak a pályája kezdetén Kölcsey által is hangoztatott véleményt, hogy egyetlen régi magyar költő létezik a 16. században, az pedig Balassi Bálint, a többiek értéktelen, torzszülött alkotásokat voltak csak képesek létrehozni. Jutott egy nagy magyar költő a tizenhetedik századra is: ez pedig Zrínyi Miklós: az ő teljesítménye a kutatások mélyülésével a kezdeti véleményekhez képest egyértelműen felértékelődött. A kultusz azóta is töretlen, sőt, újabb és újabb értelmezéseket, illetve filológiai felfedezéseket szül, úgy látszik azonban, hogy ezenközben nem fordítottunk elegendő figyelmet arra, hogy a megtett út alatt milyen, részben téves filológiai megoldásokon alapuló értelmezések rakódtak rá nem csupán a műre, hanem a régi magyar irodalom egyéb szerzőinek értelmezésére is.

Az irodalomtörténet *Szigeti veszedelem* címen tartja számon az eposzt. Nemigen változtathatunk ezen: a hagyomány ezúttal is erősebb a filológusi elmélkedésnél; e megfontolások azonban valamelyest fényt vetnek e hagyomány helyenként a történeti poétikai olvasattal ellenkező, s időről időre felülvizsgálatra szoruló természetére.

JEGYZETEK

1 A dolgozat korábbi, rövidebb változata megjelent: Fazekas Sándor: Obsidio Szigetiana. Meditáció a Zrínyiasz magyar címadása kapcsán, in *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, 29. Szeged, 2006. A téma azonban egyre szélesedik, s elképzelhető, hogy nem ez a dolgozat lesz a végső formája.

IRODALOM

ARANY JÁNOS (1968): A magyar nemzeti versidomról. Arany János Összes Művei, szerk. Keresztury Dezső, X. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962. 218-258.

BEKE JÓZSEF (szerk) (2004): *Zrínyi-szótár: Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete* [előszó: Benkő Loránd] Argumentum, Budapest.

DÁVIDHÁZI PÉTER (2004): *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Akadémiai Kiadó–Universitas, Budapest.

KAZINCZY FERENC (1905): Kazinczy Ferenc levelezése, közléteszi Dr. Váczy János, tizenötödik kötet, 1817. január 1.—1818. március 31. Bp, Az MTA kiadása. Kazinczy Ferenc összes művei, Harmadik osztály, Levelezés.

KOSJÁR MÁRTON (1959): A szöveget közli: Kosjár (Kaposi) Márton, *Kazinczy elfelejtett Zrínyi-értékelése*, ItK, 1959, 515-517.

KÖLCSEY FERENC (2003): *Berzsenyi Dániel versei* (1817), in Kölcsey Ferenc minden munkái, Irodalmi kritikák és esztétikai írások I., s. a. r.: Gyapay László, Bp, Universitas Kiadó

PRÁGAI ANDRÁS (1976): *Sebes agynak késő sisak*, in Régi Magyar Költők Tára, 17/8. Bethlen Gábor korának költészete, s. a. r. Komlós Tibor és Stoll Béla, Akadémiai Kiadó, Bp.

SZAUDRER JÓZSEF (1967): *Sententia és pictura. A fiatal Csokonai verstípusai 1786—1791-91*, ItK, 517—538.

SZEMERE PÁL (2003): Tudósítás A' Tudományos Gyűjtemény dolgozó társainak egyesületéhez, Kölcsey könyvvizsgálata felől Berzsenyi verseire, 1817, in Kölcsey Ferenc minden munkái, Irodalmi kritikák és esztétikai írások I., 586—680, s. a. r.: Gyapay László, Budapest, Universitas Kiadó

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ (2007): *A szerkesztett verskötet mint a szerző ifjúkori önarcképe*, in *A magyar irodalom története I*, szerk. Orlovszky Géza—Szegedy-Maszák Mihály, Gondolat Kiadó, Budapest, 467–487.

TAKÁTS JÓZSEF (1999): *Magyar politikai beszédmodok a XIX. század elején. A keret*, in: *Mesterek és tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*. Magvető, 224-249.

TOLDY FERENC (1872-73): *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebbi időktől a jelenkorig rövid előadásban*, I.-II, Pest.

ZRÍNYI MIKLÓS (1817): *Zrínyi Miklós minden munkái*, s. a. r. Kazinczy Ferenc, Pest.

(1853) *Zerinvári gróf Zrínyi Miklós összes munkái*, s. a. r. Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc, Emich Gusztáv nyomdája, Pest.

(1980): *Adriai Tengernek Syrenaia, Groff Zrinyi Miklós*, Akadémiai Kiadó–Magyar Helikon, Budapest.

(1993): *Szigeti veszedelem*, szerk., s. a. r.: Király Erzsébet, Ikon, [Bp.], (Matúra Klasszikusok 10.)

ZSÁMBOKI JÁNOS (1977): *Sziget ostromának igen rövidre fogott és hű előadása, amint azt a király számára a napról napra történtek alapján följegyezték, 1558*, in *Humanista történetírók*, szerk. Kulcsár Péter, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 402–410.